

*С.Мургабаев*¹, М.Бахтыбаев², Л.Малдыбекова³*

*¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Археология ғылыми зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері,
Түркістан қ., Қазақстан
E.mail. sagynbay.murgabayev@ayu.edu.kz*

*Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Археология ғылыми зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері,
Түркістан қ., Қазақстан
E.mail. mels.bakhtybayev@ayu.edu.kz*

*³Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Археология ғылыми зерттеу институтының ғылыми қызметкері,
Түркістан қ., Қазақстан
E.mail. lazzat.maldybekova@ayu.edu.kz*

СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫНЫҢ ҚАМАЛ ҚАБЫРҒАСЫНА САЛЫНҒАН КЕСІК ҚАЗБАСЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

Аңдатпа

2022 жылы Сығанақ қаласының оңтүстік қақпасынан оңтүстік батысқа қарай 70 м қашықтықтағы қамал қабырғасына перпендикуляр бағытта ені 3 м, ұзындығы 20 м келетін кесік қазбасы салынған болатын. Бұл қазба қамал қабырғасының архитектуралық ерекшелігін және құрылыс кезеңдерін нақтылау жолында айтарлықтай мәлімет берді. Кесіктің жоғарғы жағы қаланың ішке қарайғы аумағының 7 метрін қамтыса, төменгі жағы төбенің етегіне дейін жеткізілді. Қазба орны 0,50 м ярустарға бөлінді. Төмен қарай 6 ярус, еңдей 9-18 ярустар аралығында Сығанақ қаласының жоғарғы қабаттағы қамал қабырғасы байқалады. Кесіндіге қарағанда бұл қамалдың екі кезеңде соғылғандығы немесе уақыт өте келе қаптау арқылы күшейтілгендігі аңғарылады. Реперлік нүктеден 5 м тереңде (10 ярус) шығыс және солтүстік кесік түйіс-кен тұста адам қаңқасы анықталды. Бұл жердегі топырақ қатты тығыздықтан құралғандықтан қаңқаны тазалау қиынға соқты. Соған қарамастан басының солтүстік батысқа бағытталғандығы белгілі болды. Бір қызығы қазба жұмысы барысында реперлік нүктеден 6 м тереңде жатқан (12 ярус) астыңғы қабаттағы қамал қабырғасы деп топшаланған қатты тығыздықтың астыңғы жағынан мойын омыртқасы ирелендеп майысып жатқан адам қаңқасы анықталды. Бұл қаңқаның белінен төмен қарайғы бөлігі тік шұқырға салынған сияқты. Яғни арнайы жерленбегендігі байқалады. 10 ярустан табылған ыдыс бөліктерін М.Тұяқбаев ХІІІ ғасырға мерзімдеген. Осы кезде Жошы әскерлерінің Сырдарияның төменгі ағысына қарай жорықтар жасағандығы белгілі.

Кілт сөздер: Сығанақ, Сырдария, кесік қазбасы, қамал қабырғасы, қыпшақтар, моңғолдар.

Мақала «Тарихи-мәдени мұра нысаны – ортағасырлық Сығанақ қалашығында кешенді археологиялық зерттеулер жүргізу» тақырыбындағы ғылыми жоба негізінде дайындалды (BR10965310, келісім шарт № 376) ҚР БҒМ.

¹ *Международного казахско-турецкого университета имени Ходжа Ахмеда Ясави*
научный сотрудник научно-исследовательского института археологии, Туркестан, Казахстан
E.mail. sagynbay.murgabayev@ayu.edu.kz

² *Международного казахско-турецкого университета имени Ходжа Ахмеда Ясави*
научный сотрудник научно-исследовательского института археологии, Туркестан, Казахстан
E.mail. mels.bakhtybayev@ayu.edu.kz

³ *Международного казахско-турецкого университета имени Ходжа Ахмеда Ясави,*
Старший научный сотрудник Научно-исследовательского института археологии, Туркестан,
Казахстан
E.mail. lazzat.maldybekova@ayu.edu.kz

РЕЗУЛЬТАТЫ РАСКОПОК РАЗРЕЗА КРЕПОСТНОЙ СТЕНЫ ГОРОДА СЫГАНАК

Аннотация

В 2022 году перпендикулярно крепостной стене, в 70 м к юго-западу от южных ворот города Сыганак, был заложен раскоп шириной 3 м и длиной 20 м. Раскопки позволили значительно уточнить архитектуру крепостной стены и этапы строительства. Верхняя часть разреза охватывает 7 метров внутренней части города, а нижняя доведена до подножья холма. Раскоп разделили на ярусы по 0,50 м. Ниже 6 яруса, по ширине с 9 по 18 ярус фиксируется крепостная стена верхнего строительного горизонта города Сыганак. Судя по разрезу, видно, что крепость возводилась в два этапа или со временем была укреплена облицовкой. На глубине 5 м от точки репера (10 ярус) на стыке восточного и северного разрезов обнаружен скелет. Очистка скелета была затруднена из-за того, что почва в этом месте сильно уплотнена. Установлено, что погребенный обращен головой на северо-запад. На глубине 6 м от реперной точки (12 ярус), под плотным слоем почвы, предположительно первоначальная крепостная стена, обнаружен костяк с сильно искривленным шейным позвонком. Часть костяка ниже талии, находится в яме в вертикальном положении. Фрагменты сосуда, обнаруженные в 10 ярусе, датируются М. Туякбаевым XIII веком. Известно, что в это время войска Джучи совершали походы к нижнему течению Сырдарьи.

Ключевые слова: Сыганак, Сырдарья, раскоп, крепостная стена, кыпчаки, монголы.

*S.Murgabaev*¹, M.Bakhtybaev², L. Maldybekova³*

¹ *Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,*
Senior researcher of the Research Institute of Archaeology, Turkistan, Kazakhstan
E.mail. sagynbay.murgabayev@ayu.edu.kz

² *Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,*
Senior researcher of the Research Institute of Archaeology, Turkistan, Kazakhstan
E.mail. mels.bakhtybayev@ayu.edu.kz

³ *Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,*
Senior researcher of the Research Institute of Archaeology, Turkistan, Kazakhstan
E.mail. lazzat.maldybekova@ayu.edu.kz

RESULTS OF THE EXCAVATION OF THE SECTION FORTRESS WALL OF THE SYGANAK CITY

Abstract

In 2022, an excavation 3 m wide and 20 m long was laid perpendicular to the fortress wall, 70 m southwest of the southern gate of the city of Syganak. The excavations made it possible to significantly refine the architecture of the fortress wall and the stages of construction. The upper part of the section covers 7 meters of the inner part of the city and the lower part is brought to the foot of the hill. The excavation was divided into tiers of 0.50 m each. Below the 6th tier, in width from 9 to 18 tiers, the fortress wall of the upper building horizon of the Syganak city is fixed. Judging by the section, it can be seen that the fortress was built in two stages or, over time, was reinforced with facing. A skeleton was found at a depth of 5 m from the benchmark point (10 tiers) at the junction of the eastern and northern sections. Cleaning the skeleton was difficult due to the fact that the soil in this place is highly compacted. It was established that the buried person turned his head to the north-west. At a depth of 6 m from the reference point (level 12), under a dense layer of soil, presumably the original fortress wall, a skeleton with a strongly curved cervical vertebra was found. The part of the skeleton below the waist is in a pit in a vertical position. The fragments of the vessel found in the 10th tier are dated by M. Tuyakbaev

to the 13th century. It is known that at this time the troops of Jochi made campaigns to the lower reaches of the Syrdarya.

Keywords: Syganak, Syrdarya, excavation, fortress wall, Kypchaks, Mongols.

Кіріспе. Камал қабырғасы бір қала, елді мекен немесе қоныста өмір сүрген халықтарды алдымен жаудан, түрлі сыртқы қауіп қатерден қорғайтын қала құрылысының ең маңызды бөлігі болып табылады. Бұл, ор, қақпа (мұнарасымен бірге) және камал (мұнарасымен бірге) сынды құрылымдық бөліктерден тұрады.

Мақалада 2022 жылы Сығанақ қаласының камал қабырғасына салынған кесік қазбасының алғашқы нәтижелері келтірілген. Сығанақ қаласы Жаңақорған ауданына қарасты Сунақата ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 2 шақырым жерде орналасқан (1-карта). Бізге дейін С.Жолдасбаев 2005 жылы қаланың шығыс жағындағы камалға қазба салған. Белгілі деңгейде қаланың мәдени қабаттары мен қорғаныс жүйесі жайында мәліметтер алған. Осыдан кейін 2009 жылы қаланың солтүстік-батыс бөлігіндегі камал қабырғасына кесік қазбасы салынып камал қабырғасы жайындағы мәліметтер легі толық түскен. 2022 жылы қаланың оңтүстік қақпасынан сол оңтүстік батысқа қарай 70 м қашықтықтағы камал қабырғасына перпендикуляр бағытта ені 3 м, ұзындығы 20 м келетін кесік қазбасы салынған болатын (1-сурет). Бұл қазбадан да айтарлықтай құнды мәліметтер алынып алғашқы жылдардағы қазба жұмыстарының нәтижелерін нақтылай түсті.

Материалдар мен әдістер. Мақалада, 2022 жылы Сығанақ қалашығының оңтүстік камал қабырғасына салынған кесік қазбасының нәтижелері қамтылған. Тақырыптың мазмұнына орай мақаланың теориялық бөлімінде «Қазақстан өңіріндегі алғашқы қала және қоныстарында қорғаныс жүйесінің қалыптасуы» қарастырылған. Осыдан кейін Сығанақ қаласының камал қабырғасына салынған кесік қазбасының нәтижелері келтірілген. Бұл нәтижелер бойынша жүйелеу және ғылыми тұрғыдан талдау жүргізілген. Тарқатып айтар болсақ бірінші кезекте кесік беттерінде айқындалған деректердің сипаттамасы жасалған. Қабаттар бойынша жинақталған қыш ыдыстардың сызбасы мен суреттері келтіріліп болжамды түрде мерзімделген. 12 яруста ретсіз жатқан адам қаңқасы мен 10 ярустан табылған саз ыдыс бөліктеріне (алдын ала XIII ғасырмен мерзімделген) қарай отырып бұл қаңқаның Моңғол шапқыншылығы кезінде қайтыс болғандығы жөнінде болжам жүргізілген. Бұл мәселе түсінікті болу үшін Сығанақ қаласының қысқаша саяси тарихы келтірілген.

Талқылау. Қазақстан өңіріндегі алғашқы қала және қоныстарында қорғаныс жүйесінің қалыптасуы Қорғаныс жүйесімен қамтылған қола дәуірінің қоныстары.

Қазақстан аймағында камал салу ең алғаш қола дәуірінде басталды. Ашып айтар болсақ солтүстік Қазақстандағы қола дәуіріне жататын қоныстар, қабырғалар мен орлар түріндегі қорғаныс бекіністермен қоршалды. Бұл кездегі тұрғындар өз қоныстарын жаудан қорғау мақсатында түрлі рәсімдік шаралар өткерді. Мысалға, Петровка-2 қонысында қорғаныс орларына салынған өткелдің қасында оттың, мал қаңқалары мен бас сүйектерінің қалдықтары бар шұңқыр табылды, ал ордың арнаулы тарамында құрбан шалатын орын сақталған, одан үш ыдыс, сиырдың жақ сүйектері, қойдың бас сүйектері мен сирақ сүйектері шықты. Бұл деректер Андровтықтардың өмір сүрген ортасын жаудан қорғау үшін немесе қорғаныс жүйесінің беріктігін аттыру үшін қандай да бір құдайға арнап, камал түбіне құрбан шалып ас бергендігін көрсетеді [1, 114-115]. Сонымен қатар Новоникольское-1 және Семиозерное қоныстарындағы алдыңғы алакөлдік тұрғын үйлер мен тұрғын алаңдардың қорғаныс құрылыстарымен қоршалғандығы анықталған.

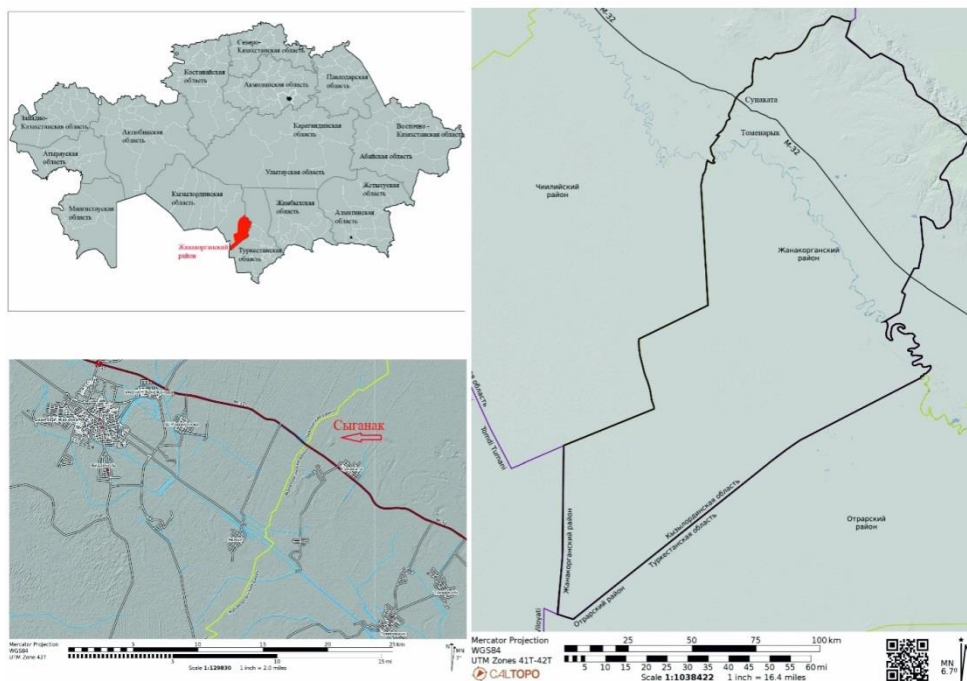
Негізінен дамыған қола дәуірінің қоныс-мекендерінің өзгешілігі – олар өте жинақы болды. Бұл әсіресе алдыңғы алакөлдік заманға тән; ол кезде тұрғын алаңдар алакөлдік ескерткіштердің бәрінде байқалды (Боголюбово-1, Петровка-2, Новоникольское-1, Семиозерное), ал мұның себебі – бұл тайпалар арасындағы қақтығыстар заманы еді. Қорғаныс бекіністерінің үлгілері әр түрлі болды – айнала топырақ үйіліп, басқа жақтардан табиғи қорғаныштар – тік жарлар пайдаланылған бекіністер кездеседі [1, 130-131]. Келтірілген деректер қола дәуірінде тайпалар арасындағы қақтығыстардың күшейгендігін осының салдарынан қорғаныс жүйесін салу басталғандығын дәлелдей түседі.

Қорғаныс жүйесімен қамтылған ерте темір дәуірінің қалалары

Қазақстан аймағында ерте темір дәуірінде сақ тайпаларының өмір сүргендігі белгілі. Бұл тайпаның экономикасы негізінен көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығына негізделген. Дегенмен Сырдарияның төменгі ағысында жүргізілген археологиялық зерттеулер бұл өңірдегі сақтардың (Апасаик сақтар) отырықшы өмір сүргендігін, есесіне камалы биік, бекінісі бекем қалалар салғандығын көрсетті [2, 20]. Осылардың бірі Шірік – Рабат қаласы. Биік төбе басына салынған бұл қаланың сырт көрінісі сопақтау келген. Қаланың ұзындығы 850 м, ені 600 м, жалпы ауданы 51 гектарды құрайды. Қала айнал-дыра екі қатар қабырғалармен және терен ормен қоршалған. Ор кезінде суға толтырылған. Екі қабырғаның арасында тар көшеге ұқсас ұзын дәліз қалдырылған. Қалаға жау кіріп келген жағдайда

оларды садақшылар осы жерде арнайы жасалған тесіктерден оқ атып қарсы алған [3, 21].

Сырдың төменгі ағысында сырты қамал қабырғаларымен қоршалған ескерткіштер өте көп. Мысалға Алтын асар, Томпақасар, Жетіасар сынды қалалар осылардың қатарында. Осы жерде Қаңлылардың Жетіасар мәдениеті қалыптасып дамыған. Ертедегі кезеңдегі Жетіасардың барлық қираған қала орындары біртектес келеді. Олар биіктігі 10-20 м және аумағы 8-10 га, дөңгелек, сопақша түрдегі қалың екі қабатты ортасы шымнан қаланған цоколь-стилобатқа тұрғызылған. Барлық қалалар күшті және дамыған қорғаныс құрылыстарының жүйесімен бекітіліп, ішіне түгелдей секция-үйлер салынған [1, 281].

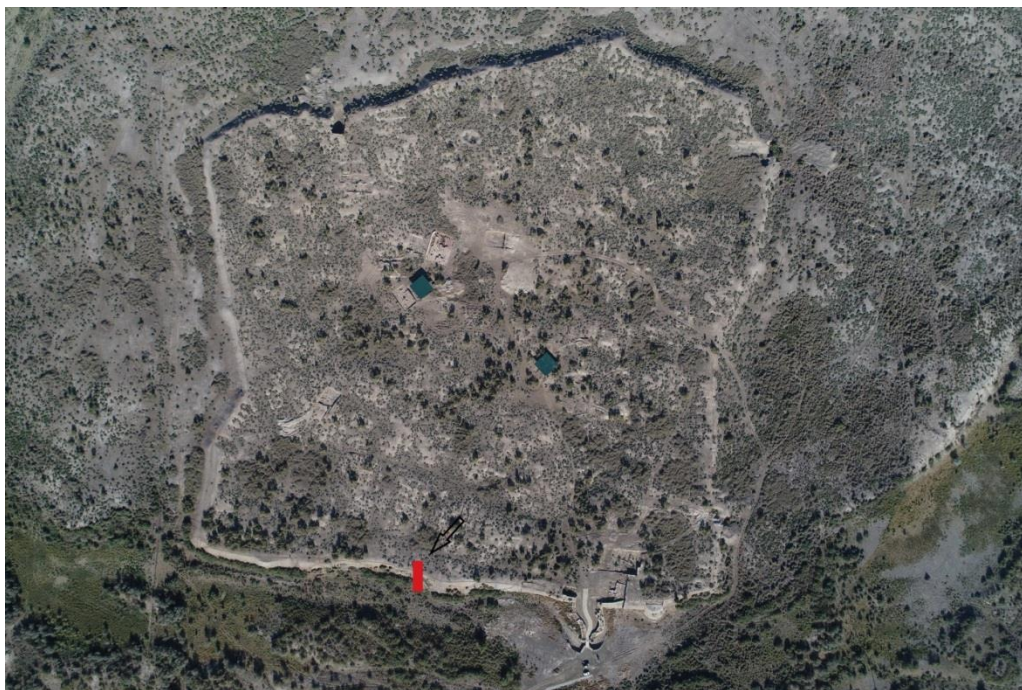

Карта 1- Сығанақ қаласының географиялық орны

Ерте темір дәуіріне жататын сырты мықты қорғаныс жүйесімен қоршалған ескерткіштердің бірі Ақтау қаласының қираған орнында анықталды. Бұл жерде қуатты фортификациялық бекініс жүйесі болған. Бекіністің қабырғасы 5-6 м етіліп үйілген топырақ қабырғаның үстіне ағаштан тұрғызылған. Оның архитектурасына қабырға ішіндегі дәліз және жоғарғы ұрыс галереясы бойынша жер бетіндегі техникалық-ұтымды екі деңгейлі қорғаныс принципі алынған. Жоғарғы атыс галереясы бүкіл фортификациялық жүйе белдеуі бойынша көктей өтеді. Әскери өнер тұрғысынан алғанда қабырғаның орналасуы да оңтайлы. Бекініс белдеуі жеке-жеке бес қорғаныс қалқасынан тұрады. Бекіністің кіре беріс құрылысы да қорғаныстың композициялық шырқау шегі болып табылады. Әрбір қорғаныс қалқаның ұзына бойы еркін жүріп-тұру бекіністі қорғаушылардың қимыл өрісін қосымша кеңейтіп, дуал алдындағы кеңістікке бақылау жасауды ғана емес, сонымен қатар оған келер жауды екі жақтан да атқылауды қамтамасыз етеді. Дуал-қабырғаның қасбеті түйетайлы. Оның иленген балшықтан тығыз қаланған астыңғы қабаты ауыр тақтайлармен бекітілген. Қабырғаның етегінен бекініске тікелей шабуыл жасауды қиындату үшін терендігі 1,3-1,5 м ор қазылған. Қираған қала орнының ішкі бөлінісі қорғаныс сипатындағы мақсаттарға бағын-дырылған. Тұрғын үйлердің орналасуы фортификациялық бекіністер бағытын қайталайды [1, 194].

Қорғаныс жүйесімен қамтылған орта ғасыр қалалары Қазақстанда қалалық мәдениеттің дамып, шарықтау шегіне жетуі орта ғасырға сәйкес келеді. Бұл кездегі қалалардың басым көпшілігі Қазақстанның оңтүстік аймақтарында және Жетісу өңірінде бой көтерді. Бірақ ерте орта ғасырдағы қалалардың кейбірі қамалмен салынса, кейбірі қамалсыз салынды. Мұны археологиялық деректер дәлелдейді. Қамалы бар қалалар қатарына Ордакент, Баласағұн, Сауран, Талас, Құлан және т.б. басқа қалалар жатса, қамалсыз қалаларға Исфиджаб қаласы жатады. Бұл туралы Қытай саяхатшысы Сюань – Цзяньнің қол жазба-ларында айтылады [4, 110, 113].

Дегенмен орта ғасырдағы қалалардың сыртын қамалмен қоршау басты құрылыстың негізгі түрі болған. Әсіресе мұны Сыр бойындағы ортағасырлық қалалар дәлелдей түседі.

Сурет 1 – Сызанақ қаласының әуеден көрінісі. (Қызыл белгі кесік салынған аймақ).

Сырдария бойындағы ортағасырлық қалалардың қамал құрылысын салу үшін түсті әдістер қолданылған. Бірақ бұл әдістер бұрынғы практикалардың жалғасы еді. Яғни бұрынғы дәстүрлі қағиданы сақтай отырып дамыды. Қалажұрттардың қорғаныс жүйесі ленталық, аралас, кісесінен, пахсалық, күйдірілген кірпіштен және саз кесектерді қалау арқылы салынды. Сонымен қатар қорғаныс нысандарын салу бары-сында жер жағдайларына байланысты орналасуы маңызды роль атқарған. Кез-келген бекіністі қоныстың маңызды белгілері оның жоспарлануында болып табылады. Жақсы жоспарланған елді мекен, қорғаныс құрылыстарының негізгі ерекшелігі мен оны салған қоғамның, сол дәуірдегі әскери-инженерлік құрылыс өнерінің даму деңгейін көрсетеді.

Сырдарияның төменгі ағысында орналасқан Сырлы там қалашық жоспарында дұрыс емес шеңбер пішінді, диаметрі 250 м, цитаделі төртбұрышты. Цитадельді қала қабырғалары үш жағынан қоршаған. Солтүстік сыртқы қабырғасы цитаделдің де қабырғасы функциясын атқарады. Аумағы 70x70 м цитадель қабырғалары мұнаралармен бекіген, қақпасының алдында 2 мұнарасы бар. Цитадельдің қалған төрт мұнарасы әр қабырғаның орта тұстарында орналасқан. Қалашық қабырғалары орташа биіктігі 3 м бола-тын жал түрінде сақталған, айналдыра 26 мұнарасы бар. Қалашықты солтүстік жағынан жеті мұнарасы бар қосымша қорған қабырғамен бекіткен. Бұл қосымша қабырға жоспары жартылай шеңбер түрінде, бірақ, ол толықтай бітеу болып қоршалмаған, шығыс және батыс бұрыштары ашық қалған.

Жанкент қалашығының жоспарында оның сыртқы қорған-қабырғасының екі рет салынғанын көреміз. Ескерткіш, айналасындағы тегістіктен орташа есеппен 8 м-ге биік. Қабырға бойын айналдыра әр 25-40 м қашықтықта мұнаралар орналасқан. Қақпаның екі жағынан мұнаралармен бекітілген. Олар радиусы 30 м болатын жарты шеңбер түрінде салынған. Жақсы сақталған шығыс қабырғасының қимасынан қабырғаның сүйек, құмыра сынықтары араласқан саз растворды нығыздап, қамыс төсеп бөлу арқылы салынғанын көреміз. Қаланың сыртынан айналдыра ор қазылған. Дәл осы сияқты жоспарлау Асанас шахристанының да топографиясынан көрінеді. Асанас қаласы өзінің біртұтас қорған-қамалдық жүйесімен ерекшеленеді. Қорған қамалы құйма пахсалардан қаланған. Қабырғаның әр тұсынан дөңгелек пішінді мұнаралар салынған. Қаланың солтүстік-шығыс қақпасының алды мұнаралармен, қуатты дуалмен бекіген [5].

Сауран қалаларында жүргізілген зерттеу жұмыстары бұл өңірдегі қалалардың қорғаныс жүйесінің қандай екенін көрсетті. Мысалға, Сауран қаласының айналасы биік дуалдармен қоршалып, ол айналдыра терендігі 3 м дейін, ені 15-20 м келетін орлармен күшейтілді. Қалаға екі қақпа арқылы кіретін болған. Қаланың бас қақпасы қабырғаның солтүстік-шығыс бөлігіне, екінші қақпасы оңтүстік-шығыс бөлігіне орнатылған. Ал бұдан басқа шығыс жағындағы мұнараның ішінде қалаға кіріп-шығатын құпия есігі болған. Қаланың осы екі қақпасының алдындағы ор үстіне қорған қақпасына кіретін аспалы – жинамалы көпір орнатқан [3, 249].

Сонымен қатар айналасы айналдыра қамал және мұнаралы қақпамен қоршалып, орлармен күшейтілген ортағасырлық қалалардың бірі Сығанақ қаласы болып табылады. Өкінішке орай қаланың қорғаныс жүйесіне бағытталған арнайы көпжылдақ зерттеулер жүргізілмегендіктен қамал қабырғасының құрылым-дық ерекшелігі осы күнге дейін нақты айқындалмаған. Дегенмен биылғы зерттеу жұмыстарының бір тармағы Сығанақ қалашығының қорғаныс жүйесіне бағытталған болатын. Зерттеу жұмысы нәтижесінде аталмыш қаланың қамал қабырғасының үш кезеңде тұрғызылғандығы анықталды. Бұл қорғаныс жүйесі-мен қаланың саяси тарихы арасында өз ара бір байланыс болатындығы анық. Сондықтанда біздер биыл анықтаған қамал қабырғаларын сипаттамас бұрын Сығанақтың саяси тарихына қысқаша шолу жасауды жөн көріп отырмыз.

Сығанақ қаласының қасқаша саяси тарихы

Қаланың саяси тарихына байланысты XIII ғасырда өмір сүрген Жуайнидің келтірген деректері маңызды. Ол «Жошының қолы Сырдарияның төменгі ағысына қарай жағалап бір қаладан кейін екіншісін басып алды» деп жазады. Жошыға жергілікті екі көпес Хасан қожа және Әли қожа еріп жүрген. Жошы хан, Хасан қожаны Сығанақ тұрғындарын берілуге үгіттеу үшін жібереді. Бірақ қала халқы оны өлтіріп, қарсылық көрсетеді. Осыдан кейін қалаға Жошының әскерлері шабуыл жасайды. Шабуылдың жетінші күні ғана Сығанақ жеңіліске ұшырап, қала халқын моңғолдар түгелімен қырып тастайды. Осыдан кейін Сығанақ қаласында өмір біразға дейін тоқтайды. Дегенмен уақыт өте келе Сығанақты халық қайта қоныстанып өзінің бұрынғы күндеріне қайта оралады. XIV ғасырдың екінші жартысында қала Ақ Орданың астанасы болады. Сығанақта Ерден Хан, оның ұлы Мүбәрак қожа, Орыс ханбилік жүргізеді. Осы кезде қала гүлденіп хандардың атынан күміс теңге соғылады [3, 361].

Хорезм тағына Ақсақ Темір отырғаннан кейін ол Дешті Қыпшақ жерін өз қарамағына алуды армандады. Осы ойда жүргенде Орыс ханның қаһарынан қаймығып, Хорезмге Тоқтамыс қашып келген болатын. Ақсақ Темір енді өз ойын іске асыру үшін Тоқтамысты пайдаланбақ болады. Сөйтіп, оған көп әскер жинап беріп, Орыс ханға айдап салады. Бірақ Тоқтамыс Орыс ханнан екі рет оңбай жеңіледі. Үшінші жорықты Ақсақ Темірдің өзі бастайды. Осы кезде Орыс хан қайтыс болады. Ақсақ Темір Сығанақты алып, Тоқтамысты хан етіп отырғызады. Тоқтамыс енді Ақсақ Темірдің қарамағынан құтылғысы келіп, соның әскеріне қарсы жорыққа шығады. Бірақ Тоқтамыс үш жорықта да (1389, 1391 және 1395 ж.) Ақсақ Темірден тас-талқан жеңіліп, ең соңында Тоқтамыс Сібірге қашады. XV ғасырда Тоқтамыстың Әмір Темірмен болған сәтсіз соғысынан кейін қаланы Темірдің немересі Ұлықбек басып алады.

XV ғасырдың басына дейін Ұлықбек Сығанақты уақытша иеленді. Орыс ханның ұрпағы Барақ хан мен Әмір Темірдің ұрпағы Ұлықбек арасындағы талас-тартыстың кезі болған. Барақ хан өзінің Ұлықбекке жолдаған хатында «Менің атам Орыс хан Сығанақта тұрып, онда құрылыс орындарын салғандықтан, Сығанақ жайылымдары заң бойынша да, әдеттік бойынша да маған тиісті» деп оны қайтаруға барынша тырысты. Орыс ханның немересі Барақ хан 1423-1428 жылдары Ақ Орданы қалпына келтіре бастайды. Бірақ ол көп ұзамай қайтыс болады. Ақ Орданың билігі енді Жошы ханның бесінші ұлы Шайбанның ұрпағы Әбілхайыр хан Сығанақты 1446 жылы басып алады. Іс жүзінде Ақ Орда өмір сүруін тоқтатып, оның орнына Әбілхайыр хандығы немесе Көшпелі өзбек мемлекеті пайда болады. Сөйтіп, ол астананы үшінші рет, бұл жолы «Дешті Қыпшақ айлағы» саналатын Ақ Орданың бұрынғы астанасы Сығанақ қаласына көшіреді. Әбілхайыр хан мемлекетінің құрамына өз кезінде бұрынғы қағанаттар мен хандықтардың құрамында болған, кейіннен қазақ және өзбек халықтарын құраған көптеген тайпалар енеді.

Орыс ханның ұрпақтары Әбілқайыр билігін мойындамады. 1456 жылы Әбілқайыр мен қалмақ Енге – төре арасында Сығанақ үшін болған ұлы шайқаста Әбілқайыр жеңіліс тапты. Әбілқайыр ханның озбыр саясатына налыған Барақ ханның ұрпақтары, ағайынды Керей мен Жәнібек бастаған көшпелі өзбек мемлекетінен бөлініп шығып, Моғолстан ханы Есен Бұға мемлекетінің батыс шекараларындағы Шу мен Талас өзендерінің арасындағы Қозыбас жерінде Қазақ хандығының негізін салады.

Әбілқайыр ханмен Керей мен Жәнібектің арасындағы жауластығы күшейе түседі. Әбілқайыр хан Моғолстанды алам деп аттанып кеткенде, Жәнібек хан Шиелі жақтан келіп Сығанақты басып алады. Әбілқайыр хан дүние салады да, өзбек ұлысының шаңырағы шайқалады. Ірі-ірі шиленистер басталады. Жәнібек хан Ордасын Сығанаққа көшіріп, билікті Бұрындыққа береді. Сөйтіп, қазақ хандығының тұңғыш астанасы Сығанақ қаласы (1468 ж.) болады. Бірақ көп ұзамай хан Ордасын Жайық бойындағы Сарай-Берекеге көшіреді де, Сығанақ қаласы Бұрындыққа, Сауран қаласын үлкен ұлы Жиреншеге қалдырып кетеді [6]. XIX ғасырдың ортасына қарай Сығанақ қаласы Сырдарияның басқа да қалалары секілді біржола қаңырап қалады.

Қамал қабырғасында жүргізілген қазба жұмыстарының нәтижесі

2022 жылы Сығанақтың қорғаныс жүйесін анақтау мақсатында оңтүстік қамал, оңтүстік батыста тұрған мұнараға дейін аршылды. Жалпы қамалдың 47 метрлік бөлігі топырақтан тазартылды. Нәтижесінде қамалдың биіктігі 3,8 м екендігі белгілі болса мұнараның диаметрі 19 м екендігі анықталды.

Осы мұнараның 6 м оңтүстік батыс қапталына, қамал қабырғасына перпендикуляр бағытта ені 3 м, ұзындығы 20 м келетін кесік қазбасы салынды (2-сурет). Бұл кесік қақпадан 70 оңтүстік батыста орналасқан. Қазбадан алдын қамалдың беткі жағында жыңғыл, ақ шеңгел және жантақ өскіндері бар болатын. Ал, сыртқы етегі ақ шеңгелмен көмкеріліп жатты.

Сурет 2 – Кесік қазбасынан көрініс.

Кесіктің жоғарғы жағы қала ішіндегі құрылыстардың 7 метрін қамтыса, төменгі жағы төбенің етегіне дейін жеткізілді. Қазба орны 0,50 м ярустарға бөлінді. Жұмыс барысында тек қала ішінен табылған саз ыдыс бөліктері ярустар бойынша жинастырылды (1-таблица). Ал, етек жақтағы саз ыдыс бөліктерінің жоғарыдан төмен қарай сырғып түсу ықтималдылығы жоғары болғандықтан шатасудың алдын алу мақсатында бұл тұстағылар тіркеуге алынбады. Қазба барысында саз ыдыс бөліктері тек 10 ярусқа дейін ғана кездесті.

Қазба басталасалысымен-ақ төбеден төмен қарай түскен тұста қамал қабырғасының кесектері мен күлдердің ізі байқалды. Осыдан кейін қазба жұмысы төмен қарай тереңдетіле жалғасын тапты. Реперлік нүктеден төмен қарай 3 м тереңде (6 ярус) солтүстік және батыс кесіктердің түйіскен тұсында құрылымы ерекше болып келген ошақ анықталды. Бұл ошақ қырынан қаланған қыштардан құралған. Ішкі және сыртқы жағына күлшашылған.

Реперлік нүктеден 4 м тереңде (8 ярус) беткі жағына өсімдікті өрнек түсірілген ташнау анықталды. Ташнаудың жан жағына 50x50x10 м көлемінде күйген қыштар төселген. Бұл құрылыс суретке түсіріліп тіркелгеннен кейін қазба жұмысы қайта жалғасын тапты. Реперлік нүктеден 5 м тереңде (10 ярус) шығыс және солтүстік кесік түйіскен тұста адам қаңқасы анықталды. Бұл жердегі топырақ қатты тығыздықтан құралғандықтан қаңқаны тазалау қиынға соқты. Соған қарамастан басының солтүстік батысқа бағытталғандығы белгілі болды. Бір қызығы қазба жұмысы барысында реперлік нүктеден 6 м тереңде (12 ярус) жатқан қамал қабырғасы деп топшаланған қатты тығыздықтың астыңғы жағынан да басы солтүстік батысқа бағытталып жүзі оңтүстікке қаратылған адам қаңқасы анықталды (3-сурет). Бұл қаңқа белінен төмен қарай тік шұқырға салынған. Сондықтан төменгі бөлігін аршу мүмкін болмады. Қаңқаның қатты тығыздықтан тазартылған жоғарғы бөлігіне және омыртқаларының қалпына қарап бұл мәйіттің денесі суымай тұрып асығыс жер қойнауына салынғандығын және ол үшін арнайы қабір аршылмағандығын болжауға болады. 12 ярустан кейін қазба орнында сарғыш түсті құмшауыт топырақ байқала бастады. Осыдан кейін қазба жұмысы аяқталды. Нәтижесінде кесінді беттерінен қаланың қамалы мен күнделікті тұрмыстың іздері байқалды.

Сурет 3 – 12 Ярустан анықталған қаңа

Шығыс кесінді.

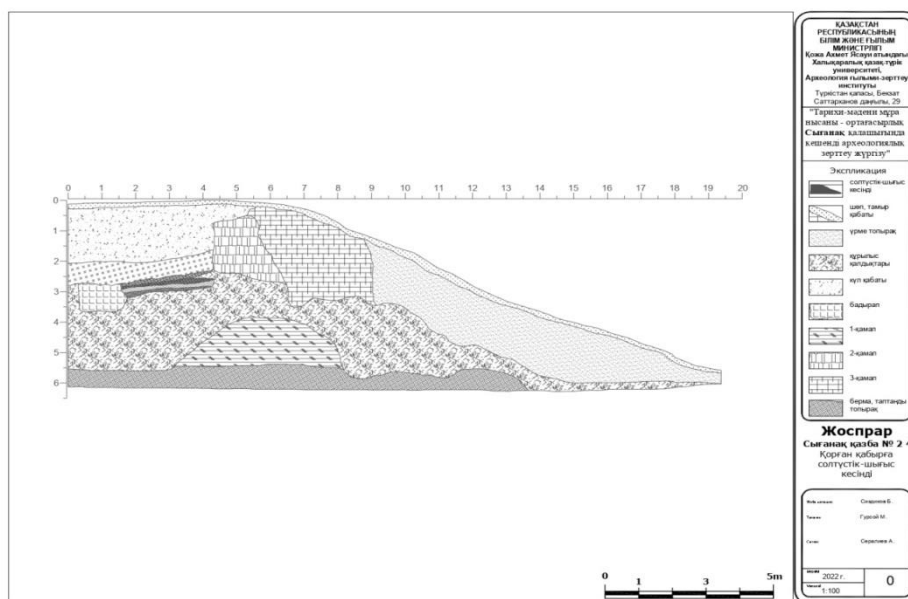
Кесіндінің тереңдігі 6,5 м, сыртқы етегіне дейінгі ендік бағыттағы ұзындығы 20 м. Осыған орай кесіндіні тігінен екі секторға бөле отырып (I және II жарты) жоғарыдан төмен қарай сиппттауды жөн деп таптық.

Кесіндінің I жартысы шығыс және солтүстік кесіндінің түйіскен тұсынан бастап ендік бағыттағы 9 ярусқа дейінгі аралықты (4,5 м) қамтиды.

Реперлік нүктеден төмен қарай 4 ярус, еңдей 9 ярус аралығындағы топырақ жамылғысының бос топырақ қабатынан тұратындығы байқалады. Топырақтың құрамынан малдардың ұсақ сүйек бөліктерін, ошақтың ізін, күлдің қалдығын және ақ карбонаттарды көруге болады. Бұл бос топырақ қабаты ендік бағытта 9 ярустағы қамалдың ішкі қапталына барып түйіседі.

Реперлік нүктеден төмен қарай 5-7 ярус, еңдей 9 ярус аралығында пішіні сопақ келген бадраптың орнын көруге болады. Бадраптың көлемі шамамен 0,8x1,5 м. ішкі кеңістігі көкшіл түсті топырақпен көмкерілген. Құрамында малдың сүйегі, саз ыдыс бөліктері мен ақ карбонаттар байқалады. Сонымен қатар осы бадраппен қамал қабырғасының арасында жіктері анық байқалатын көлемі 1x1,25 м келетін мәдени қабат жатты. Мұның жоғарғы жағы көкшіл түсті тығыздықтан құралса (арасында қыштың ұсақ бөліктері мен малдардың сүйектері бар), ортаңғы жағы қара түсті күл қабатынан тұрады. Бұл қамал қабырғасының қапталындағы қандайда бір төбе жабындысының өрттен кейінгі қалдығы болса керек. Осы күл қабатының астыңғы жағынан қызыл, көк және ашық сары түсті қабаттарды байқауға болады.

Реперлік нүктеден төмен қарай 8-10 ярус, еңдей 9 ярус аралығында бадраппен адамның жекелеген сүйектері және пахсадан соғылған қамалдың ішкі қапталы көзге ілігеді. Бадрап қамалдың ішкі қапталына қазылған. Көлемі 0,70x1 м. Бұрынғы тұрғындар бадрапты қазу барысында қамалдың бір қапталын бүлдірген. 11 ярус тереңде laidан соғылған қатты тығыздық аңғарылады. Қалыңдығы 0,50-0,60 м. Бұл қаланың астыңғы қабаттағы қамалының астына салынған платформа болса керек. Қазба орнының топырақ жамылғысы реперлік нүктеден 6,5 м тереңде (12-13 ярустар) сарғыш түсті құмшауыт топыраққа айналады.

Сызба 1. Шығыс кесінді сызбасы

Кесіндінің II жартысына келер болсақ, төмен қарай 6 ярус, еңдей 9-18 ярустар аралығында Сығанақ қаласының жоғарғы қабаттағы қамал қабырғасы байқалады. Кесіндіге қарағанда бұл қамалдың екі кезеңде соғылғандығы немесе уақыт өте келе қаптау арқылы күшейтілгендігі аңғарылады. Тарқатып айтар болсақ жоғарғы қабаттағы алғашқы қамал көкшіл түсті кесектен тұрғызылған. Бұл қамалдың жоғарғы жағы реперлік нүктеден басталады да 5,5 ярусқа дейін барады. Астыңғы жағы бір сызық бойымен тегістеліп одан кейін қамыс төселген. Қамалдың сақталған бөлігінің биіктігі 2,50 м, ал қалыңдығы 2,50 м шамасында. Табиғи факторлардың әсерінен қамалдың кесектері өте нашар сақталған. Сондықтан кесектердің көлемін анықтау мүмкін болмады. Бізге белгісіз жағдайлар қала тұрғындарын бұл қамалды күшейтуге итермелеген. Бұл үшін қамалдың ішкі қапталының 0,50 метрдей жоғары жағы тегістеліп, астына қамыс төселген. Осының үстіне сарғыш түсті кесектер өрілген. Осылайша жоғарғы қабаттағы қамал қабырғасы күшейтілген. Ішкі қапталын қаптаған қамалдың көлемі 2x2,30 м. Жалпы қаланың жоғарғы қабаттағы қамалы күшейтілген бөлігімен бірге 4,50x4,80 м көлемді құрайды. Қазба жұмысы барысында сипатталып отырған қамалдың астында 1 м қалыңдықтағы мәдени қабаттың жатқандығы белгілі болды. Құрамында көкшіл түсті кесек, сүйек және ұсақ керамика бөліктері байқалады. Осы мәдени қабаттың астында реперлік нүктеден 4-5 м тереңде (8-10 ярус) қаланың төменгі қабаттағы қамалы анықталды. Бұл қамал сарғыш түсті қатты тығыздықтан тұрады. Осыған қарап пахсадан тұрғызылғандығын болжауға болады. Жалпы кесінді де жайпақ төбешік пішінде сақталған. Қамалдың сыртқы етегінен бастап есеп-тегендегі қалыңдығы 5,5 м, астындағы қатты тығыздықтан бастап есептегендегі биіктігі 1,5 м. Қамалдың жоғарғы бетінде ұсақ көмір, күл, сүйек және саз ыдыстың ұсақтарынан тұратын өте жұқа қабат байқалады. Қамалдың ішкі қапталына бадрап қазылып бүлінген. Бұл жөнінде кесіндінің алғашқы жартысын сипаттаған кезде де айтып өткен болатынбыз. Бұл қамалдың сыртқы қапталынан бастап еңдей бағыттағы аралықта (20 ярус) төбенің етегіне дейінгі (40 ярус) үрме топырақ қабаты мен жекелеген қыштар байқалады.

Солтүстік кесінді.

Бұл кесінді қазбаның қысқа жағын құрайды. Кесіндінің тереңдігі 6,5 м, шығыс кесіндіден батыс кесіндіге дейінгі ұзындығы 3 м.

Реперлік нүктеден төмен қарай 1 м тереңде (2 ярус) аздап көкшіл түсті күл қалдықтары, бір дана қыш бөлігі және қоқыс шұқыры көзге ілігеді. Шұқырдың тереңдігі 1 м, ені 0,90 м. Ішкі кеңістігінде ұсақ сүйек қалдығы және ақ карбонаттар байқалады.

Реперлік нүктеден 1-2,5 м тереңде, 3-7 ярустар арасында сары түсті тығыздық, ошақтың қалдықтары мен жартыкеш қыштарды байқауға болады. Ал, реперлік нүктеден төмен қарай 8-10 ярустар арасында керамиканың ұсақ бөліктері, сары түсті жұқа тығыздық және көкшіл түсті жолақ түрінде тығыздық аңғарылады. Соңғысының құрамы көмір түйіршіктері, күл, ұсақ сүйек қалдықтары мен ыдыс және қыштардың ұсақ бөліктерінен құралған. Бұл көкшіл түсті жолақ ендік бағытта созылып жатыр. Алдын ала пайымдауымызша бұл қамалдың ішкі етегін жағалай орналасқан жол болса керек.

Жолдың астыңғы жағында (реперлік нүктеден төмен қарай 11-12 ярустар арасында) сары түсті қатты тығыздық, оның астында сары түсті құмшауыт топырақтан құралған қабат орналасқан.

Қорытынды және ұсыныстар. Сығанақ қаласы Ұлы жібек жолы бойындағы ең ірі қалалардың бірі болған. А.А. Бернштам қаланың қаңлы дәуірінен бастап өмір сүріп келе жатқандығын жазған [7, 59].

Е.И. Агеева мен Г.И. Пацевичтер [8, 96] қаланың үстінен жинастырылған материалдар бойынша қаланың V-VIII ғасырда өмір сүріп одан кейін құлдырап, XII-XVI ғғ. қайта көтеріліп, Ақ Орданың кезінде қайта жанданғандығын жазады. Махмут Қашқаридың “Түркі тілінің сөздігі” деген атақты еңбегінде Сығанақ қаласы «Суғнақ оғыз қалаларының бірі» деп келтіріледі [9, 531]. Қазіргі таңдағы ғылыми еңбектерде Сығанақтың XI-XII ғ. қыпшақ хандығының, XIII-XIV ғ. Ақ Орданың, XV ғ. Әбілхайыр хандығының XVI ғ. қазақ хандығының астанасы болғандығы жазылған [10, 7].

12 ярусқа дейін жүргізілген кесік қазбасы біздерге төмендегідей қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

- Қазба салынған орында тарихи деректерде аталғандай қаңлы дәуіріне жататын ешқандай материал-дық олжа алынбады. Дегенмен 2014 жылы қаланың солтүстік қақпасында (қазба №13) және қақпа маңындағы алаңда (қазба №14) жүргізілген қазба жұмыстары кезінде қарахан дәуіріне жататын саз ыдыс бөліктері табылған. Бұл табылым ерте кезеңге жататын мәдени қабаттарды табу ықтималдылығы бар екендігін көрсетеді. Қарахан дәуіріне жататын саз ыдыс бөліктерінің табылған нүктесіне қарағанда ерте кезеңді қаланың (ішкі және сыртқы) солтүстік аймақтарынан іздеу керек екендігін ұсынуға болады.

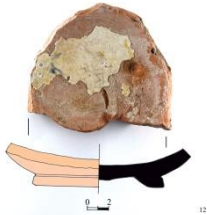
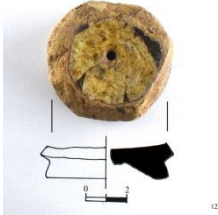
- Қазба жұмысы кезінде үш кезеңде салынған қамал қабырғасы байқалды. 6 м теренде (12 ярус) кесінді бетінен қамалға ұқсас сұлба көрінді. Осы қабаттан жүйесіз жатқан адам қаңқалары мен XIII ғасырға жататын саз ыдыс бөліктері табылды (1-таблица). Көрсетілген мерзімде Моңғол әскерлерінің Сығанақ қаласына шабуыл жасағандығы тарихтан белгілі. Сондықтан 12 яруста жатқан қаңқалар моңғол соғысының құрбандары болуы мүмкін.

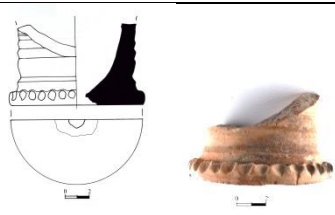
- Төмен қарай 6 ярус, еңдей [-18 ярустар аралығында Сығанақ қаласының жоғарғы қабаттағы қамал қабырғасы байқалды. Кесіндіде бұл қамалдың екі кезеңде соғылғандығы немесе уақыт өте келе қаптау арқылы күшейтілгендігі аңғарылады.

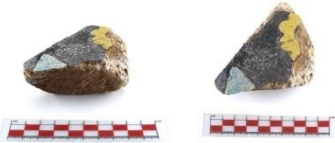
2022 жылы қамал қабырғасына салынған кесік қазбасы біздерге Сығанақ қаласының қорғаныс жүйесі, тарихи даму кезеңдері, саз ыдыстарда орын алған өзгерістерді және материалдық ерекшеліктерді анықтау жолында құнды ақпарат берді. Әсіресе 12 ярустағы адам қаңқасының абсолюттік мерзімін (радиоуглеродтық анализ) анықтау арқылы қаланың саяси тарихын салыстырмалы түрде қарастыруға және қалада өткен соғыстың салдарын айқындауға болады. Қорыта айтқанда алдағы уақытта Сығанақ қаласында жүргізілетін қазба жұмыстары тарихымыздың ақтаңдақ беттерін ашуға, өткені мен қазіргісін сабақтастыра қарастыруға және ғылыми негіздемелер жасауымызға мүмкіндік берері сөзсіз.

1-Таблица

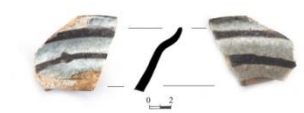
р/н ном	Атауы, қысқаша сипаттамасы. Материалы, орындалу техникасы, өлшемі	Саны	Есептік тіркелімнің белгіленуі/тіркеу шифрі/ Ярус	Сурет және сызбасы	Сақталуы
Сығанақ қалашығы					
1	Құмыраның табан бөлігі. Сырланбаған. Табанының аумағы 12см, сақталған биіктігі 8см, қалыңдығы	1	S_22_24_120 Я-І,III		Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее

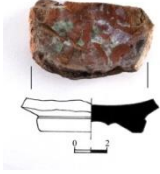
	0,8см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.				
2	Тостақтың табан бөлігі. Ақшыл түспен сырланған. Табанының аумағы 10см, табанының биіктігі 1,0см, сақталған биіктігі 4,5см, қалыңдығы 1,0см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз	1	S_22_24_121 Я-І,Ш		Тұпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее
3	Тостақтың табан бөлігі. Сырланған. Қоңыр түске сары түспен өрнек түсірілген. Табанының аумағы 6см, табанының биіктігі 1см, сақталған биіктігі 2см, қалыңдығы 1,0см. Ортасындағы	1	S_22_24_122 Я-І,Ш		Тұпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее

	<p>тесігінің аумағы 0,3см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>				
4	<p>Қыш құтының ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланбаған. Ауыз ернеуінің аумағы 17см, сақталған биіктігі 5см, қалыңдығы 0,9см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.</p>	1	<p>S_22_24_123 Я-I,III</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
5	<p>Қыш келінің табан бөлігі. Сырланбаған. Табанының сыртқы жиегіне толқын тәрізді өрнек түсірілген. Түбі көп пайдаланудың әсерінен д-1,2см-дей тесілген. Табанының аумағы</p>	1	<p>S_22_24_124 Я-I,III</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

	<p>11,5см, сақталған биіктігі 6см, қалыңдығы 2,5см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.</p>				
6	<p>Қыш шар. Сырланбаған. Аумағы 3,5см. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.</p>	1	<p>S_22_24_125 Я-I,III</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
7	<p>Қыш қаптама. Сырланған. Орындалу техникасы: калыпта пошымдау. Өрнегі: Сия көк түске сары, ақ түспен өсімдікті өрнек түсірілген. Көлемі: 6x5,5x3см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.</p>	1	<p>S_22_24_126 Я-I,III</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

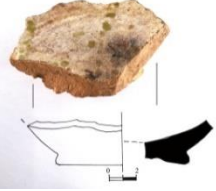
8	<p>Қыш тостақтың ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланған. Ақшыл түске қара, көк түспен өсімдікті өрнек түсірілген. Ауыз ернеуінің аумағы 19см, сақталған биіктігі 10см, қалыңдығы 0,5см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>	1	<p>S_22_24_127 Я-І,ІІІ</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
9	<p>Қыш тостақтың ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланған. Көк түске қара түспен өрнек түсірілген. Ауыз ернеуінің аумағы 21см, сақталған биіктігі 5,5см, қалыңдығы 0,5см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры</p>	1	<p>S_22_24_128 Я-І,ІІІ</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

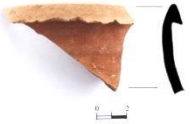
	тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз				
10	Қыш тостақтың ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланған. Ақшыл түске қара, көк түспен өсімдікті өрнек түсірілген. Ауыз ернеуінің аумағы 20см, сақталған биіктігі 6см, қалыңдығы 0,5см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз	1	S_22_24_129 Я-І,Ш		Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее
11	Қыш табақтың ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланған. Ақшыл түске қара түспен өрнек түсірілген. Ауыз ернеуінің	1	S_22_24_130 Я-І,Ш		Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее

	<p>аумағы 26см, сақталған биіктігі 7см, қалыңдығы 0,7см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>				
12	<p>Тостақтың табан бөлігі. Сырланған. Қоңыр түске жасыл түспен өрнек түсірілген. Сырының быраз бөлігі көшіп кеткендіктен, өрнегі түсініксіз. Табанының аумағы 7см, табанының биіктігі 1см, сақталған биіктігі 2,5см, қалыңдығы 0,8см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>	1	<p>S_22_24_131 Я-IV,V</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

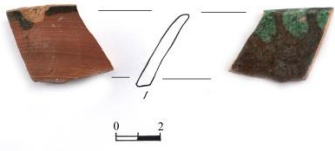
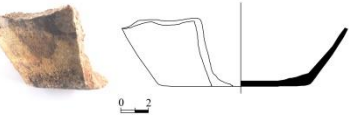
13	<p>Қыш құтының ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланбаған. Сыртына батырма өрнек түсірілген. Ауыз ернеуінің аумағы 18см, сақталған биіктігі 9см, қалыңдығы 0,8см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>	1	<p>S_22_24_132 Я-IV,V</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
14	<p>Ыдыс тұтқасы. Сырланбаған. Көлемі 16x4,5x2см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>	1	<p>S_22_24_133 Я-IV,V</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
15	<p>Ыдыс тұтқасы. Сырланбаған. Көлемі 5x4x2см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан</p>	1	<p>S_22_24_134 Я-IV,V</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

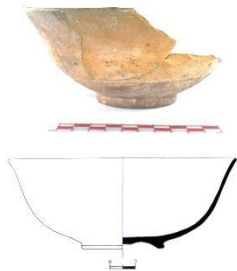
	жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз				
16	Тегене ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланбаған. Ауыз ернеуінің аумағы 52см, сақталған биіктігі 11см, қалыңдығы 1,5см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.	1	S_22_24_135 Я-VI		Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее
17	Құмыраның табан бөлігі. Сырланбаған. Табанының аумағы 15см, сақталған биіктігі 4см, қалыңдығы 1,3см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.	1	S_22_24_136 Я-VI		Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее

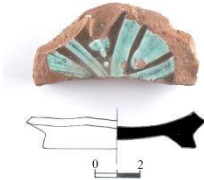
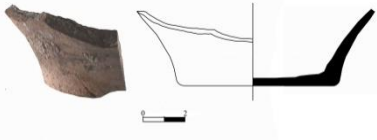
18	<p>Қыш қаптама. Сырланбаған. Саз. Орындалу техникасы: кеспелеп оймыштау. Өрнегі: өсімдікті. Рельеф тереңдігі 1,1см. Көлемі: 9x8x4,5см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген.</p>	1	<p>S_22_24_127 Я-VII</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
19	<p>Тостақтың табан бөлігі. Сырланған. Ақшыл шыңылтырлы. Табанының аумағы 10см, табанының биіктігі 0,8см, сақталған биіктігі 5см, қалыңдығы 0,9см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>	1	<p>S_22_24_138 Я-VII</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

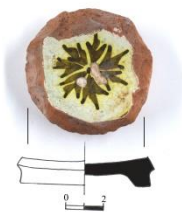

20	<p>Тостақтың табан бөлігі. Сырланған. Қоңыр түске сары түспен өрнек түсірілген. Табанының аумағы 8см, табанының биіктігі 0,9см, сақталған биіктігі 2см, қалыңдығы 0,9см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>	1	<p>S_22_24_139 Я-VII</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
21	<p>Құты ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланбаған. Ауыз ернеуінің аумағы 18см, сақталған биіктігі 5,5см, қалыңдығы 0,5см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.</p>	1	<p>S_22_24_140 Я-VII</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

22	<p>Қыш қаптама. Сырланған. Беті тегіс. Аспан көк түсті. Саз. Орындалу техникасы: қалыпта пошымдау. Көлемі: 5x5x2,5см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген</p>	1	<p>S_22_24_141 Я-VII</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
23	<p>Қыш тостақтың ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланған. Қоңыр-жасыл түске жасыл түспен өрнек түсірілген. Ауыз ернеуінің аумағы 19см, сақталған биіктігі 4см, қалыңдығы 0,5см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>	1	<p>S_22_24_142 Я-VII</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

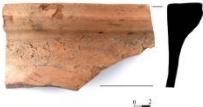

24	<p>Қыш тостақтың ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланған. Қоңыр-жасыл түске жасыл түспен өрнек түсірілген. Ауыз ернеуінің аумағы 21 см, сақталған биіктігі 4 см, қалыңдығы 0,5 см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>	1	<p>S_22_24_143 Я-VII</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
25	<p>Құмыраның табан бөлігі. Сырланбаған. Табанының аумағы 14 см, сақталған биіктігі 14 см, қалыңдығы 0,9 см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.</p>	1	<p>S_22_24_144 Я-VII</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

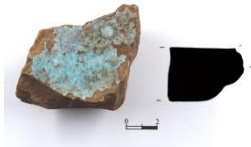
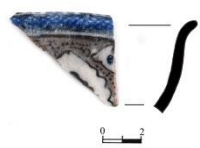
26	<p>Құмыраның табан бөлігі. Сырланбаған. Табанының аумағы 10см, сақталған биіктігі 8см, қалыңдығы 1,0см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.</p>	1	<p>S_22_24_145 Я-VII</p>		<p>Тұпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
27	<p>Құмыраның табан бөлігі. Сырланбаған. Табанының аумағы 11см, сақталған биіктігі 11см, қалыңдығы 0,3-0,4см. Қолмен пошымдалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.</p>	1	<p>S_22_24_146 Я-VII</p>		<p>Тұпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
28	<p>Тостақ. Сырланған. Іші түгел, сырты бүйіріне дейін сарғыш түспен сырланған. Ауыз ернеуінің</p>	1	<p>S_22_24_147 Я-VII</p>		<p>Тұпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

	<p>аумағы 20см, жалпы биіктігі 7,5см, табанының аумағы 7,5см, табанының биіктігі 6,5см, жалпы биіктігі 7,5см, қалыңдығы 0,5см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>				
29	<p>Гостактың табан бөлігі. Сырланған. Қоңыр түске сары түспен өрнек түсірілген. Табанының аумағы 8см, табанының биіктігі 0,7см, сақталған биіктігі 2см, қалыңдығы 0,9см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>	1	<p>S_22_24_148 Я-VIII</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
30	<p>Құмыраның табан бөлігі. Сырланбаған. Табанының аумағы 12см, сақталған</p>	1	<p>S_22_24_149 Я-VIII</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

	<p>биіктігі 6см, қалыңдығы 1см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.</p>				
31	<p>Тостақтың табан бөлігі. Сырланған. Ақшыл түске қара түспен өсімдікті өрнек түсірілген. Табанының аумағы 7,5см, табанының биіктігі 0,8см, сақталған биіктігі 1,5 см, қалыңдығы 0,5см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз</p>	1	<p>S_22_24_150 Я-Х</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
32	<p>Тостақтың табан бөлігі. Сырланған. Қоңыр түске сары түспен өсімдікті өрнек түсірілген. Табанының аумағы 8см,</p>	1	<p>S_22_24_151 Я-Х</p>		<p>Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

	табанының биіктігі 0,7 см, сақталған биіктігі 4 см, қалыңдығы 0,8 см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз				
33	Құмыраның табан бөлігі. Сырланбаған. Табанының аумағы 10 см, сақталған биіктігі 4 см, қалыңдығы 0,8 см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.	1	S_22_24_152 Я-Х		Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее
34	Құмыра ауыз ернеуінің бөлігі. Тұтқасы бар. Сырланбаған. Ауыз ернеуінің аумағы 10 см, сақталған биіктігі 4см, қалыңдығы 0,5 см. Тұтқа көлемі 12x3x1x5. Көзеші	1	S_22_24_153 Я-Х		Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее

	шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.				
35	Қыш ыдыс ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланбаған. Ауыз ернеуінің аумағы 54 см, сақталған биіктігі 11 см, қалыңдығы 1 см. Ернеуінің қалыңдығы 4,5 см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.	1	S_22_24_154 Я-IX		Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее
36	Қыш тегене ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланбаған. Ауыз ернеуінің аумағы 48 см, сақталған биіктігі 10 см, қалыңдығы 0,8 см. Көзеші шарығында	1	S_22_24_155 Я-IX		Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее

	<p>жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.</p>				
37	<p>Қыш ыдыстың табан бөлігі. Сырланған. Аспан көк түсті. Табанының аумағы жобамен 25 см, қалыңдығы 3см. Көзеші шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.</p>	1	<p>S_22_24_156 Я-IX</p>		<p>Тұпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>
38	<p>Қыш тостақтың ауыз ернеуінің бөлігі. Сырланған. Ақшыл түске кара, көк түспен өрнек түсірілген. Ауыз ернеуінің аумағы 20 см, сақталған биіктігі 5 см, қалыңдығы 0,5 см. Көзеші</p>	1	<p>S_22_24_157 Я-IX</p>		<p>Тұпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее</p>

	шарығында жасалған. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Кашин.				
39	Ташнаудың суағар қышы. Көлемі 36x37x8 см. Ортасындағы тесігінің аумағы 1,5 см. Қамыры тығыз. Сапалы саз балшықтан жасалып, біркелкі күйдірілген. Саз.		S_22_24_158 Я-VIII		Түпнұсқа, сақталуы орташа/оригинал, среднее

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қозыбаев М. (редактор) Қазақстан тарихы 1 – том. – Алматы: Атамұра, 1996. – 544б.
2. Құрманқұлов Ж. «Шірік – Рабат экспедициясының 2004 – 2008 жж. зерттеулері. Шалбалова Ү.Ж. (Редактор). «Еуразия тарихы мен мәдениетіндегі Арал – Сырдария өңірінің орны» атты Халықаралық ғылыми конференция материалдары. Алматы: Арна баспасы, 2009. – б.14 – 23.
3. Байпаков К. Қазақстанның ежелгі қалалары. Алматы: Аруна баспасы, 2007. – 384.
4. Марғұлан Ә., Бәсенов Т., Мендіқұлов М. Қазақстан архитектурасы. 1 том. – Алматы: Өнер баспасы, 2010. – 256 б.
5. Билалов С., Амиргалина Г. Сырдарияның төменгі ағысында орналасқан орта ғасырлық қалалардың қорғаныс жүйесін жіктеу мәселесі туралы// <https://e-history.kz/kz/contents/view/1780,2013>.
6. Р.Асқарұлы Сығанақ//<https://syrboyi.kz/tarih/syana-23418/>сайтынан 16.06.2022 ж күні алынды.
7. Бернштам А.Н. Проблемы древней истории и этногенеза Южного Казахстана // Известия АН Каз ССР. Серия археологическая. №2.1949. – с.59-99.
8. Агеева Е.И., Пацевич Г.И. Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана. Хронологическая классификация керамики // Труды Института Истории, Археологии и Этнографии. Археология. Отдельный оттиск. Т. 5 / Алматы: Изд-во Академии Наук Казахской ССР. 1958. – с.96-97.
9. Қашқари М. Түрік тілінің сөздігі. Үш томдық. 1-том / Ф. Қ. Егеубай. (Аударған). Алматы: Хант, 1997. – 588 б.
10. Жолдасбаев С.Ж., Жетібаев К.М., Бахтыбаев М.М., Мурғабаяев С.С. Сығанақ жәдігерлері. Түркістан: Тұран, 2016. – 182 б.

References:

1. Qozybaev M. (redaktor) Qazaqstan tarihy 1 – tom. Almaty: Atamura, 1996. – 544 p.
2. Qurmanqulov Zh. «Shirik – Rabat ekspediciasyynyn 2004 – 2008 zh zh zertteuleri. Shalbalova Y. Zh. (Redaktor). «Eurazija tarihy men mädenietindegi Aral – Syrdarija өңірінің орны» atty Halyqaralyq qylymi konferencia meterialdary., Almaty: Arna baspasy, 2009. – p.14 – 23.

3. Baypakov K. *Qazaqstannyn ezhelgi qalalary*//Almaty: Aruna baspasy, 2007. – 384 p.
4. Margulan A., Basenov T., Mendiqulov M. *Qazaqstan arhitekturasy. 1 tom*// Almaty: Oner basbasy, 2010. – 256 p.
5. Bilalov S., Amirgalina G. *Syrdarianyn tomengi agysynda ornalasqan orta gasyrlyq qalalaryn qorganys zhuiesin zhikteu maselesi turaly*// <https://e-history.kz/kz/contents/view/1780>, 2013.
6. R. Asqaruly Syganaq// <https://syrboyi.kz/tarih/syana-23418/> sajytynan 16.06.2022 zh kyni alyndy.
7. Bernshtam A.N. *Problemy drevnei istorii i etnogeneza Yuzhnogo Kazahstana* // *Izvestia AN Kaz SSR. Seria arheologicheskaya. №2. 1949. – p.59-99.*
8. Ageeva E.I., Pacevich G.I. *Iz istorii osedlyh poselenij i gorodov Yuzhnogo Kazahstana. Hronologicheskaya klassifikatsiya keramiki* // *Trudy Instituta Istorii, Arheologii i Etnografii. Arheologiya. Otdelnyy ottisk. T. 5* / Almaty: Izd-vo Akademii Nauk Kazahskoi SSR. 1958. – p.96-97.
9. Qashqari M. *Turik tilinin sozdigi. Ysh tomdyq. 1-tom* / G. Q. Egeubai. (Audargan). Almaty: Hant, 1997. – 588 p.
10. Zholdasbaev S.Zh., Zhetibaev K.M., Bahtybaev M.M., Murgabaev S.S. *Syganaq zhadigerleri. Turkistan: Turan, 2016. – 182 b.*